

Ervaring van contingentie en spirituele zorg

MICHAEL SCHERER-RATH

SAMENVATTING

Ervaringen van contingentie confronteren mensen met het feit dat alles ook anders had kunnen zijn. De principiële onzekerheid die uit deze ervaring voortkomt leidt tot een interpretatiecrisis. Mensen beschikken dan niet meer over de mogelijkheid een voorval als vanzelfsprekend in het eigen leven te plaatsen. Een ervaring van contingentie is in die zin de ervaring van een gebrek aan mogelijkheden om de situatie waarmee men wordt geconfronteerd conform de lijnen van het eigen levensverhaal te interpreteren. Om binnen de geestelijke zorg mensen te begeleiden om deze ervaringen van contingentie helderder in beeld te krijgen, is een schema ontwikkeld dat de Aspecten en Dimensies van Contingente Levensgebeurtenissen (ADCL) verkent. Het ADCL-schema helpt de vier verschillende aspecten (positief, negatief, actief en passief) en dimensies (situationeel, existentieel en spiritueel of religieus) van contingente levenservaringen te onderscheiden.

Trefwoorden: contingentie, interpretatiecrisis, spirituele zorg, levensgebeurtenis, kwaliteit van leven, cultureel geheugen.

INLEIDING

Vrijwel dagelijks worden mensen geconfronteerd met situaties die hun volstrekt onverwacht en blijkbaar willekeurig overkomen zonder dat zij hiermee rekening hebben gehouden of hebben kunnen houden. Als het voorvallen zijn die de betreffende personen raken doordat hierdoor bijvoorbeeld belangrijke wensen en behoeftes onverwacht mogelijk of juist onmogelijk worden gemaakt, dan kost het vaak moeite om deze voorvallen te plaatsen in het perspectief dat deze personen hebben ontwikkeld ten aanzien van hun leven. Positieve verrassingen vallen altijd mee, maar negatieve ervaringen kunnen behoorlijk tegenvallen. Er is dan sprake van een breuk (disruptie) in het levensverhaal, een vertrouwensbreuk (Giddens, 1990) met het idee dat het leven via vertrouwde, vanzelfsprekend te plannen wegen verloopt. Deze vertrouwensvolle inter-

pretatie hebben mensen nodig om het dagelijkse leven aan te kunnen, zij moeten in het dagelijks leven bijna vanzelfsprekend kunnen reageren op situaties. Toevalligheden die mensen niet kunnen overzien, confronteren hen met het feit dat er een dimensie is die ongrijpbaar voor hen is. Toch moeten mensen proberen aan deze situaties een betekenis te verlenen om dat wat hun overkomt te kunnen begrijpen en te kunnen plaatsen. Door deze betekenisverlening worden mensen in staat gesteld zich te verhouden en een verhouding, een eigen identiteit te vinden van waaruit zij deze situaties kunnen begrijpen.

Mensen vertellen vaak aan anderen hoe zij zich hebben verhouden tot voorvallen die zij in eerste instantie niet goed konden begrijpen omdat deze irrationeel leken te zijn. Ondanks dit irrationele aspect kan de menselijke narratieve intelligentie iets

met het voorval (Straub, 2005). Het voorval wordt door een narratieve prestatie van zingeving in een 'plot' ingewerkt. Wat eerst slechts een voorval was, krijgt nu als onderdeel van een verhaal een betekenis en wordt tot een zinvol geheel in een plot geconstrueerd. Het voorval dat geen begin en einde kende krijgt nu een begin, een middelpunt en een einde in de tijd (Ricoeur, 1986; Straub, 2005, 71-75). Het voorval noemen wij dan een 'gebeurtenis'. Dit is een temporale ordening die een voorval als een contingent gebeuren erkent, bewust waarneemt en intellectueel bewerkt. Door deze intellectuele prestatie wordt contingentie niet genegeerd maar juist als uitdaging erkent en getransformeerd in een voorlopige, maar toch geregelde, narratieve ordening. Deze narratieve betekenisverlening maakt contingentie intelligible (Straub, 2005, 72-73). Er is hier sprake van een creatieve handeling waarmee een synthese van het heterogene wordt gecreëerd. Synchroon en diachroon verschillend verlopen de ervaringen, verwachtingen, oriënteringen en handelingen worden in een verhaal geïntegreerd (Straub, 1999, 152-154; Scherer-Rath, 2013).

De ervaringen die mensen in deze onverwachte situaties opdoen noemen wij ervaringen van contingentie. Een ervaring dat alles ook anders had kunnen zijn, dat de situatie mogelijk maar niet noodzakelijk is (Luhmann, 1984, 148-190; Makropoulos, 1997, 13-21). Een ervaring van contingentie is de ervaring van een gebrek aan mogelijkheden de situatie waarmee men wordt geconfronteerd conform de lijnen van het eigen levensverhaal te interpreteren (Scherer-Rath, 2002, 17-20). Hierdoor zijn mensen niet meer in staat om zin te verlenen aan een gebeurtenis, omdat deze het voorstellingsvermogen overstijgt. De gebeurtenis is onbegrijpelijk en ongrijpbaar. Hier is sprake van een subjectieve interpretatiecrisis wat het onmogelijk maakt een zinvol levensverhaal te vertellen omdat dit verhaal opeens subjectief geen coherentie en consistentie meer vertoont (Dalferth & Stoellger, 2000, 22).

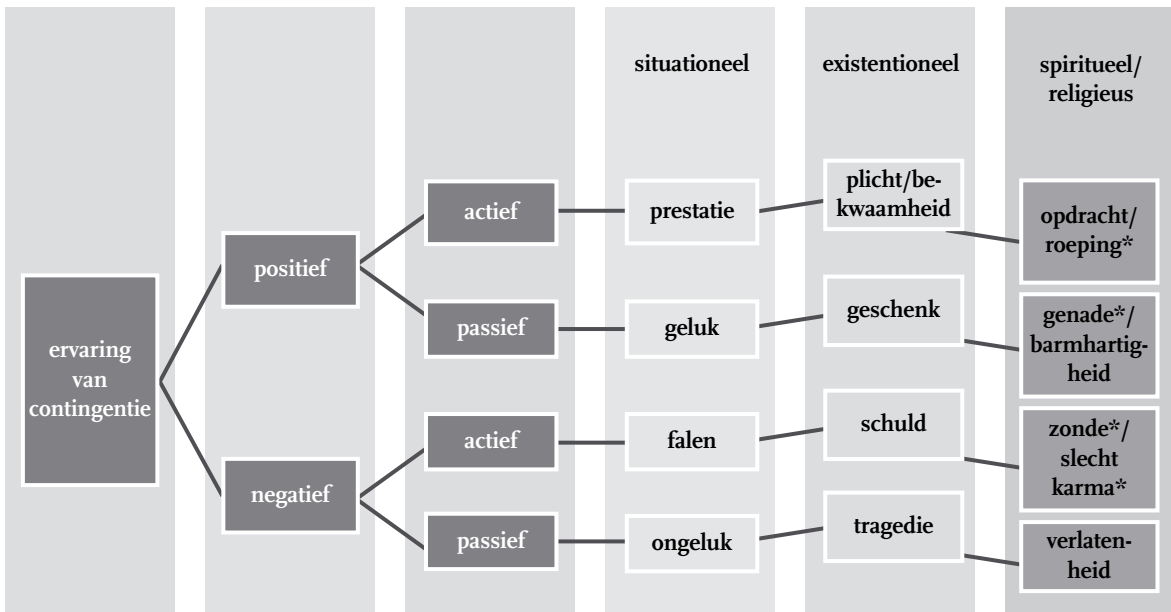
In dit artikel presenter ik een diagnostisch instrument dat als zoekschema in gesprekken in de geestelijke zorg, of als onderzoeksinstrument in de analyse van gesprekken toegepast kan worden. Elders (Scherer-Rath, 2007) heb ik dit schema gepresenteerd als instrument voor de religieus-exis-

tentiële zorg binnen de geestelijke verzorging. In dit artikel zal ik de theoretische achtergrond verdiepen en aantonen hoe dit schema in de praktijk als diagnostisch instrument kan worden toegepast.

SPIRITUALITEIT, RELIGIE EN CONTINGENTIE

De existentiële uiteenzetting van ervaringen van contingentie beschouwen veel auteurs als het domein van spiritualiteit en religie (Riesebrodt, 2010; Joas, 2004; Dalferth & Stoellger, 2000; Kuitert, 2000; Wuchterl, 2011). Op basis van de definitie die de Consensus-conferentie 2009 in Pasadena (California) voor het concept spiritualiteit heeft geformuleerd, blijkt dat dit zeker het geval is: 'Spirituality is the aspect of humanity that refers to the way individuals seek and express meaning and purpose and the way they experience their connectedness to the moment, to self, to others, to nature, and to the significant or sacred.' (Puchalski *et al.* 2009, 887). Begrijpen wij religie met Riesebrodt (2010, 184) als 'complexes of religious practices that reflect communities' and individuals' typical experiences of contingency and hopes for salvation', dan mag duidelijk zijn dat er een onderscheid kan worden gemaakt tussen een religieuze en een niet-religieuze vorm van spiritualiteit.

In dit artikel gebruik ik het concept religie als synoniem aan het concept religieuze spiritualiteit. Spiritualiteit omvat dus ook nog het deelconcept niet-religieuze spiritualiteit. Religie omvat geïnstitutionaliseerde regels en betekenisverlening voor de omgang met bovenmenselijke machten (Riesebrodt, 2010, xiii). Dalferth & Stoellger (2007, 2) noemen religie daarom ook terecht de symbolisch pregnante en ervaren kunst van het cultiveren van het niet beschikbare. De religieuze dimensie opent de mogelijkheid om gebeurtenissen te plaatsen en te interpreteren vanuit een denk- en handelingskader dat de menselijke visie kan overstijgen. Dit geldt zowel voor religieuze als voor niet-religieuze spiritualiteit. Hierdoor bieden spiritualiteit en religie concrete nieuwe mogelijkheden om onverwachte gebeurtenissen die niet te begrijpen en te grijpen zijn, in een levensverhaal in tijd en ruimte te plaatsen en zo de opgedane ervaring te reconstrueren. Niet voor niets wordt ervan uitgegaan dat de manier van omgaan met de ervaringen van contingentie van invloed is op het welzijn en de be-

Figuur: Aspecten en Dimensies van Contingente Levenservaringen (ADCL).

leving van de levenskwaliteit van een persoon. Het toekennen van betekenis aan een levensverhaal met een zekere mate van coherentie is hierbij van belang (Westerhoff & Bohlmeijer, 2010, 137-141). Spiritualiteit en religie kunnen daarbij een belangrijke rol spelen, zij kunnen denk- en handelingskaders ter beschikking stellen die de menselijke kaders overstijgen.¹ Spiritualiteit en religie bieden hierdoor de mogelijkheid om binnen het kader van de menselijke beperkingen deze kaders te overstijgen. Contingentie wordt zo aanvaard zonder dat de contingentie zelf wordt opgeheven.² Om mensen hierbij vanuit de geestelijke zorg te kunnen ondersteunen is het van belang dat in begeleidings- en counselingsgesprekken aspecten en dimensies van ervaringen van contingentie verhelderd kunnen worden. Hierbij kan het ADCL-schema van betekenis zijn:

ASPECTEN EN DIMENSIES VAN CONTINGENTE LEVENSERVARINGEN (ADCL)³

Het ADCL-schema is een zoekschema dat een geoperationaliseerde oriëntatie of focus biedt voor een begeleidings- of counselingsgesprek tegen de achtergrond van de doelstelling van het gesprek, zoals het verkennen van aspecten en dimensies van contingentie. Zoekschema's helpen hulpverleners

in eerste instantie om doelgericht informatie te verzamelen en te ordenen. Vervolgens kunnen zij heuristisch wegen aantonen waarop de hulpverlener aspecten en dimensies van een onderwerp op een andere, misschien verrassend nieuwe manier kan benoemen. Heuristieken bieden geen zekerheid maar wijzen op basis van ervaringen een richting aan die kans op succes heeft.⁴ Hierdoor kan de gesprekspartner uitgedaagd worden om over dit nieuwe aspect na te denken en te spreken. Dit kan geestelijke verzorgers helpen doelgericht en volgens bepaalde heuristieken leiding te geven aan dit gesprek.

Het ADCL-schema is bedoeld om tentatief ervaringen te interpreteren en te structureren. Bij contingente ervaringen ga ik ervan uit dat de menselijke handelingen die de ervaringen vooruitgaan, gekenmerkt worden door de spanning tussen autonomie en heteronomie; mogelijkheid en afhankelijkheid. Geen van de twee polen mag worden verabsoluteerd of buiten beschouwing worden gelaten. Heteronomie is niet absoluut omdat mensen ook over een vrijheid beschikken die ieder mens in staat stelt zich af te zetten tegen concrete omstandigheden en zich hiertoe te verhouden. Maar mensen beschikken evenmin over absolute vrijheid. Veeleer is er sprake van beperkte vrijheid die de mens bij alle beperkingen de mogelijk-

heid biedt om concrete handelingssituaties te overstijgen. De mens kan echter niet aan de spanning tussen autonomie en heteronomie ontkomen omdat hij/zij een eindig wezen is en een contingent leven leidt.

Wie is er verantwoordelijk voor menselijke handelingen? Elke handeling kent actieve en passieve elementen. Het blijkt dus moeilijk te zijn om in het dagelijks leven duidelijk gedifferentieerd aan te geven welke handeling, of welk onderdeel van een handeling is gebaseerd op eigen beslissingen, want de invloed van buitenaf is nooit te voorkomen. Hetzelfde geldt voor zaken die je overkomen. Heb je hierop geen enkele invloed? Vaak gaan mensen op zoek naar de oorzaak van een gebeurtenis, men wil graag te weten komen wie ervoor verantwoordelijk is.

Een belangrijke vraag hierbij is of een gebeurtenis actief of passief tot stand is gekomen. Oorzaken en effecten zijn nooit helemaal te reconstrueren of te voorzien. Wel is het zo dat vaak geconstateerd kan worden of een persoon actief heeft bijgedragen aan een handeling, of geen poging heeft ondernomen om een handeling te voorkomen.

Uiteindelijk onderscheid ik vier aspecten van contingente levensgebeurtenissen: zij kunnen als positief of negatief worden ervaren én zij kunnen actief of passief tot stand zijn gekomen. Met deze te onderscheiden aspecten kunnen de eerste vier vormen van contingente levenservaringen worden onderscheiden. Ten eerste kan een contingente levensgebeurtenis als positief of negatief worden ervaren. Wordt de positieve ervaring als een actieve handeling geïnterpreteerd dan zou deze ervaring als 'prestatie' kunnen worden gezien. Een negatieve actieve handeling zou bijvoorbeeld met het label 'falen' kunnen worden omschreven omdat hiervoor de betreffende persoon verantwoordelijk is. Een negatieve ervaring die passief wordt geduid, kan met 'pech' of 'ongeluk' worden omschreven. Een positief passieve ervaring zou het label 'geluk' kunnen krijgen. Deze vier vormen van contingente levenservaringen zijn gericht op de situatie waarin de persoon die deze situatie ervaart op een bepaald moment verkeert. Hier is sprake van handelingscontingentie (Bubner, 1984, 35-47).⁵ Een handeling veronderstelt keuzemogelijkheden en vormt hiermee een open handelingsruimte die ook het toevallige impliceert (Makropoulos, 2011, 484-485). Contingentie is in die zin een voorwaarde voor de

mogelijkheid dat iets toevallig kan gebeuren. Toeval kan dan omschreven worden als gerealiseerde contingentie (Hoffmann, 2005, 65). Handelingen van mensen kunnen coincideren zodat het beoogde handelingsdoel niet meer in overeenstemming hoeft te zijn met het concrete resultaat van de uiteindelijke handeling.

Is er sprake van een situationele betekenis van een contingentie-ervaringen dan heeft deze interpretatie nauwelijks impact op de persoon zelf die deze ervaring heeft ondergaan. Als je bijvoorbeeld op tijd thuis bent om een postpakket te ontvangen, kun je dat 'geluk' noemen maar het heeft geen invloed op de interpretatie van je existentieel bestaan.

Een voorval is wel existentieel wanneer het de identiteit van de persoon raakt die de ervaring ondergaat. De ontmoeting van een man of vrouw waarop je verliefd raakt, kan het gehele leven veranderen. Dat geldt in negatieve zin ook voor het verlies van een werkplek omdat het eigen bedrijf door onvoorziene omstandigheden failliet is gegaan. Hier is dan sprake van een existentiële betekenis van een voorval wat aan de vertrouwdheid van de eigen identiteit knaagt. Heeft een voorval een existentiële impact op de identiteit en het alledaagse leven dan zou het kunnen zijn dat je een positieve ervaring die je plots overkomt, niet slechts als geluk maar als een 'geschenk' ervaart. Je leven wordt hierdoor verrijkt waardoor je anders naar de situatie en naar je leven gaat kijken. Dit zou bijvoorbeeld het geval kunnen zijn wanneer je als bestuurder heelhuids een vreselijk ongeluk hebt overleefd. Heb je er actief aan bijgedragen dat je het ongeluk hebt overleefd, dan zou het kunnen zijn dat je de ervaring die je hebt opgedaan (afhankelijk van de subjectieve beoordeling van je eigen bijdrage) niet als een 'geschenk' ('tweede leven') maar als een 'bekwaamheid' wilt omschrijven die voor de betrokken persoon kenmerkend is. Hier wordt duidelijk welke betekenis de interpretatie van je eigen actieve bijdrage voor de subjectieve beoordeling heeft.

Dat geldt evenzeer voor negatieve ervaringen. Zie je in het tot stand komen van het auto-ongeluk een eigen actieve rol, dan zou het kunnen zijn dat je je schuldig gaat voelen omdat je in gebreke bent gebleven in het realiseren van je eigen mogelijkheden (geen voorrang verleend). 'Schuld' wordt hier

als gebrek aan realisatie van de eigen handelingsmogelijkheden begrepen (Scherer-Rath, 2002, 109-119).

Kom je tot de conclusie dat het auto-ongeluk kan worden geïnterpreteerd als een gevolg van omstandigheden die alle betrokkenen van het ongeluk zijn overkomen dan is er sprake van ‘pech’ of ‘ongeluk’. Heeft een van de betrokken partijen echter wel een actieve bijdrage gehad, maar zonder dat door de betrokken personen een existentiële betekenis wordt toegewezen aan deze bijdrage of het effect van deze handeling dan zal er sprake zijn van menselijk ‘falen’.

Stel dat je een auto-ongeluk overkomt zonder dat je hiervoor verantwoordelijk voelt. Vervolgens ben je door dat ongeluk niet meer in staat om je beroep als taxichauffeur uit te oefenen, omdat je rug door het ongeluk verwond is en je niet meer kunt autorijden. Contingentie betekent hier dan dat het ongeluk niet noodzakelijk was, maar wel een mogelijke gebeurtenis was die daadwerkelijk heeft plaatsgevonden. Het feit dat je door het ongeluk niet meer in staat bent voor je levensonderhoud te zorgen en dat je niet meer pijnloos in een auto kan stappen, leidt ertoe dat je deze situatie als tragisch zult ervaren. ‘Tragiek’ betekent hier dat het subjectief noodzakelijk is dat je ook in de toekomst in staat bent om pijnloos als taxichauffeur in je levensonderhoud te voorzien, maar dat dit door het ongeluk niet meer mogelijk is. Hier is dus geen sprake van ‘ongeluk’ of ‘falen’, maar ook geen sprake van ‘schuld’ (hoewel het altijd problematisch zal zijn, zuiver af te bakenen of er sprake is van ‘schuld’). Contingente levenssituaties met een existentiële betekenis voor de betrokken persoon, die iemand overkomen zonder dat er sprake is van persoonlijke schuld, kunnen worden omschreven als ervaringen van ‘tragiek’. ‘Tragiek’ wordt in dit verband begrepen als noodzakelijke onmogelijkheid, respectievelijk onmogelijke noodzakelijkheid. Een onmogelijke noodzakelijkheid kan voorkomen wanneer het tot stand komen van een bepaalde situatie van existentieel belang blijkt voor een persoon. Tegelijkertijd beseft deze persoon zich dat hij of zij over geen mogelijkheid in zijn of haar handelingsrepertoire beschikt om het beoogde resultaat zelfstandig te bereiken (Scherer-Rath, 2002, 83-97).

Twee dimensies van contingente levenservarin-

gen zijn nu geschetst met behulp van het ADCL-schema: de situationele en de existentiële dimensie. De tweede vervangt niet de eerste maar betekent een kwalitatieve verandering van de impact van de interpretatie van het voorval op de betrokken persoon.

Contingente gebeurtenissen kunnen echter ook nog vanuit een spiritueel of religieus perspectief worden geïnterpreteerd. Zoals ik eerder heb aangeven begrijp ik de interpretatie van een contingente levenservaring als een poging om deze ervaring te plaatsen in het leven van alledag, om een voorval een plek te geven van waaruit het kan worden begrepen in de context van het eigen levensverhaal. Deze narratieve interpretatie is geen verwerkingsproces (*‘Kontingenzbewältigung’*) met als doel de stekel van de contingentie te verwijderen. Spiritualiteit en religie bieden de mogelijkheid op een andere, niet rationele manier in contact te komen met het menselijke bestaan via een zelf-transcenderend verhaal dat God/Allah, een hogere werkelijkheid, de natuur of kosmos centraal stelt.

Welke vormen van contingente-ervaringen kunnen vanuit de spirituele of religieuze dimensie worden onderscheiden? Aansluitend bij het genoemde voorbeeld van een taxichauffeur kan de situatie vanuit religieus perspectief als kwalitatief onderscheiden van het existentiële perspectief worden ervaren. De taxichauffeur die tot de conclusie is gekomen dat het ongeluk terug is te voeren op een eigen stuurfout, zal de persoonlijke schuld aan het overlijden van de rijder vanuit een religieus interpretatiekader als ‘schuld voor God’ kunnen begrijpen. Dit wordt in de christelijke theologie als ‘zonde’ omschreven. Ook zonde brengt dus een existentieel schuldbesef tot uitdrukking en verwijst tegelijkertijd naar een andere, transcendente instantie. Binnen de boeddhistische traditie zou deze ervaring bijvoorbeeld kunnen worden omschreven met een label als ‘slecht karma’. Vanuit spiritueel perspectief (zonder religieuze connotaties) zouden ook situaties die geen recht doen aan de verantwoording van de mens voor het milieu of aan de mensenrechten als negatief kunnen worden ervaren. Zo zijn er mensen die (mede)verantwoording ervaren bij de kernramp 2011 in Fukushima of de situatie van vluchtelingen die in Europese landen om asiel vragen. Zij ervaren deze voorvallen niet als ‘zonde’, maar als een ‘aanslag op het milieu’ of als een ‘misdaad tegen

de mensheid' waarvoor zij mede verantwoordelijk zijn omdat zij geen pogingen hebben gedaan deze gebeurtenissen te voorkomen.

Positieve contingente ervaringen zou je vanuit religieus perspectief als 'genade' of 'barmhartigheid' kunnen omschrijven, omdat dit geschenk een duidelijke link impliceert naar God of het transcendent. Voor wie deze omschrijving te religieus is ingevuld kunnen mensen, beesten, bossen en rivieren als het grootste geschenk van de natuur of kosmos worden gezien. Als je het resultaat van deze positieve ervaring in verbinding kan brengen met een eigen actieve bijdrage, dan zul je geneigd zijn om ook deze prestatie in het licht van je eigen relatie met God of het transcendent te interpreteren. Deze prestatie wordt binnen bepaalde religieuze tradities als 'roeping' omschreven. Zonder religieuze connotatie valt dit aspect als 'opgave' te omschrijven die je (vanuit het perspectief van de hogere werkelijkheid, kosmos of natuur) verplicht bent te vervullen.

Hoe kun je de existentiële ervaring van tragiek omschrijven als je deze religieus beleeft en probeert te verwoorden? Je hebt iets verloren dat je heel dierbaar is. Hoewel dat noodzakelijk lijkt is het niet mogelijk om de situatie veranderen. Vanuit religieus perspectief lijkt me dit probleem niet anders te omschrijven dan dat er in een 'leegte' bent terechtgekomen, 'verlaten' door God of een hogere werkelijkheid, zonder de mogelijkheid van een religieuze of spirituele interpretatie.

Omschrijft de existentiële dimensie de betekenis die een contingente gebeurtenis voor het menselijk bestaan van de betrokken persoon heeft, zo verwijst de spirituele of religieuze dimensie naar de hieraan gerelateerde transcendent werkelijkheid. Ook de spirituele of religieuze dimensie beschrijft ervaringen die existentieel van aard zijn. Zij omvatten echter tegelijk inhoudelijke verbanden met het spirituele, religieuze of transcendent.

Met Assmann (2007, 52-53) zou je het kunnen hebben over de dimensie van het cultureel geheugen. Deze dimensie draagt zorg voor de continuering van zin, wereld en identiteit. Het cultureel geheugen heeft als taak voorvallen, die onbegrijpelijk, ongrijpbaar en ongelijktijdig zijn, in een symbolische orderingsstructuur ('*Sinnwelt*') communiceerbaar en overdraagbaar te maken. Religies

beschikken over een rijk cultureel geheugen: rituelen en teksten die formerend (wie zijn wij?) en normerend (wat moeten wij doen?) van aard zijn.

Binnen het domein van de spirituele dimensie ligt dit moeilijker omdat hier minder sprake is van een gezamenlijk gedeeld cultureel geheugen. De spirituele zoektocht die kenmerkend is voor de identiteitsconstructie ('*alltägliche Identitätsarbeit*') van mensen in de laat-moderne samenleving levert een patchwork-constructie op die de formerende taak van het cultureel geheugen niet vergemakkelijkt of zelfs onmogelijk maakt. Dit betekent voor het ADCL-schema dat ideaaltypische labels voor de religieuze dimensie wel en voor de spirituele dimensie niet mogelijk zijn. Afhankelijk van het spirituele referentiekader komen mensen tot andere uitspraken, of kunnen zij de labels die vanuit een bepaalde religieuze traditie worden aangeboden niet begrijpen.⁶ Daarom probeer ik in dit artikel rekening te houden met een spirituele dimensie die niet vanzelfsprekend deel uitmaakt van het cultureel geheugen van de religieuze dimensie. De hier voorgestelde labels van de spirituele dimensie hebben daarom alleen een exemplarisch karakter. De spirituele dimensie zou je in het schema eigenlijk leeg moeten laten.

ADCL-SCHEMA IN DE PRAKTIJK

Ter afsluiting van dit artikel presenteer ik een fragment van een casus uit de praktijk van de geestelijke verzorging. De begeleiding in het omgaan met ervaringen van contingentie wordt als centrale taak van de geestelijke verzorging gezien (Smeets, 2006, 42-47). Mensen proberen de eigen reactie op onverwachte voorvallen te reconstrueren. Om dit te realiseren vertellen zij aan andere mensen wat er gebeurd is en hoe zij hierop hebben gereageerd. Door deze narratieve ordening plaatsen zij hun handeling in tijd en ruimte en geven de gebeurtenis en hun eigen reactie hierop een plek in hun levensverhaal en in hun persoonlijke identiteit. Deze pogingen om tot een interpretatie te komen, kun je met behulp van het ADCL-schema analyseren. Hierdoor kun je vervolgens gericht resources bevorderen en nieuwe of vergeten vaardigheden en mogelijkheden (her)ontdekken. De leefwereld van de mens wordt op deze manier consequent als contingent opgevat.

Een casus: *Leo, 53, is opgenomen in een academisch ziekenhuis. Hij heeft kanker. In een gesprek met een geestelijke verzorger is naar voren gekomen dat hij weet dat hij dood zal gaan. Hij weigert echter deze diagnose te accepteren. Het is voor hem te vroeg, want hij heeft nog steeds de taak om voor zijn jongste dochter (12) op te komen en te zorgen. Hij heeft ook nog een oudere dochter (16) en een oudere zoon (18) maar dat baart hem geen zorgen, zij kunnen goed voor zichzelf zorgen. Leo is boos op zijn ex-vrouw, want volgens hem is zij schuldig aan de ontwikkeling die zijn leven heeft genomen. Op zich was Leo vrij succesvol in zijn leven en dat hij nu niet meer voor zijn dochter zou kunnen zorgen is voor hem een enorme tegenslag.*

De analyse van het gespreksfragment is met het ADCL-schema uitgevoerd. De analyse verloopt in twee stappen. De eerste lezing is gericht op de betekenis van de uitspraken. In een tweede contextuele lezing wordt de eerste analyse aangevuld met inzichten vanuit de tekstsamenhang. Wat in dit gesprek op basis van de analyse opvalt is dat Leo de contingente levenservaringen waarmee hij op dit moment worstelt, vooral existentieel of religieus passief interpreteert. De enige actieve of positieve interpretaties zijn op religieus niveau te vinden. Dit is een mogelijk vertrekpunt voor de concrete begeleiding van Leo in het leren omgaan met contingente levenservaringen.

Tabel: gespreksfragment 'Leo'

	1ste lezing	2de lezing (contextueel)
E 22 Hoe kijkt u tegen de komende tijd aan? P 22 Ja eh... zwaar. Alles bij al heb ik het toch heel erg, moet ik zeggen.	Situatieschets – <i>Situationeel/existentieel: negatief/passief</i>	verwijst naar een vervelende tijd die de toekomst beïnvloedt. Oorzaak: ziekte, zorgen, werkdruk, religieuze verlatenheid in het licht van uitspraak P 40 komt P 22 in een ander licht te staan – <i>Spiritueel/religieus: negatief/passief</i>
E 23 Ja ... P 23 Ik heb gisteravond heel veel verdriet gehad, de magnetiseur heeft op een of andere manier het verdriet bij me losgemaakt. Dat zit bij mij heel diep.	'zit bij mij heel diep' <i>Existentieel: negatief/passief</i>	
E 24 Dat komt niet zo gauw eh... tot uiting. P 24 Nee, ik ben een rationeel mens, en ik ben geneigd dingen helder en zakelijk op een rijtje te zetten, verstandelijk te redeneren. Ik heb wel gevoel, ik heb zelfs heel veel gevoel, maar door omstandigheden kon ik dat niet de vrije loop steeds laten. U kent een beetje mijn voorgeschiedenis, mijn scheiding, die heeft mij geen goed gedaan, nooit uitgepraat, nog steeds problematisch geweest, vijf jaar lang ben ik voor rechters verschenen enz. enz. De kinderen hebben nog geen contact met moeder dat zit me verschrikkelijk dwars. Die man vertelde mij, die hik daarmee te maken.	'dat zit me verschrikkelijk dwars' <i>Existentieel: negatief/passief</i>	<i>Existentieel: negatief/passief</i> Zou anders moeten maar gebeurt niet: tragiek

<p>E 25 Ja. P 25 Je gevoelsleven is geblokkeerd, enne dus dat lukt niet. En het leidde tot een emotionele uitbarsting, enne...</p>	<p>Emotionele uitbarsting <i>Situationeel: negatief/passief</i></p>	<p>in het licht van de ervaren tragiek: <i>Existentieel: negatief/passief</i> bijdrage aan ziekte</p>
<p>E 26 Is het nou iets minder geblokkeerd? P 26 Ietsjes minder maar het is duidelijk nog aanwezig. We zijn daar nog niet uit. Ik ben daar niet uit, het zit te diep. Het probleem is ook niet opgelost. Ik moet tot innerlijke rust zien te komen, maar dat ben ik niet, al die tijd ben ik dat niet.</p>	<p>'het zit te diep' <i>Existentieel/existentieel: negatief/passief</i></p>	<p>Probleem nog niet opgelost: spanning rond ziekte, ex-vrouw Tragiek (zou ander moeten)</p>
<p>E 27 Altijd gespannen. P 27 Altijd gespannen, negatief naar moeder toe, de moeder van de kinderen toe, niet dat ik het niet mag zijn, maar ja er is zoveel gebeurd dat ik niet anders kon... eh... toch een zekere, een soort wrok heerste er ... noem het allemaal maar op: boosheid, onverklaarbaarheid dat zij ons hele gezin zo in de steek heeft gelaten.</p>	<p>'negatief naar moeder toe wrok .. onverklaarbaarheid dat zij ons hele gezin zo in de steek heeft gelaten' <i>Existentieel/existentieel: negatief/passief</i></p>	<p>Medeoorzaak van ziekte – reden voor zorg m.b.t. dochter</p>
<p>E 28 Dat heeft u ook nooit kunnen vragen. P 28 Jawel, wel kunnen vragen, maar ik heb er nooit een duidelijk antwoord op gekregen!</p>	<p><i>Existentieel: negatief/passief</i></p>	<p>Noodzakelijk maar onmogelijk: tragiek</p>
<p>E 29 Dat zou u graag willen hebben. P 29 Maar natuurlijk, wat is er nou allemaal in Godsnaam mis gegaan, waarom zo dit soort stappen, had dat toch niet anders gekund (...)</p>	<p><i>Existentieel: negatief/passief</i></p>	<p>Tragiek</p>
<p>E 30 Het kan u rust geven als u daar een antwoord op vindt. P 30 Ongetwijfeld, ongetwijfeld dat heeft – ook daar ben ik van overtuigd – een vat op je, ja dat is mede een gevolg van m'n drukke werkomstandigheden, die konden (...) tegelijkertijd op je afkomen. Heeft ervoor gezorgd dat ik ziek ben geworden, dat kán niet missen, m'n afweersysteem heeft zo'n verschrikkelijke knauw gehad, E 31 Ja. P 31 zo'n deuk gehad, ja dat kon niet, dus ik ben ziek geworden. Ik verwijt nog soms weleens... ja, over de hoofden van mijn kinderen heen, iets wat ik volstrekt niet mag doen, ik weet het maar, zo voel ik het, dat dat mede te wijten aan het gedrag van hun moeder. Mag je niet doen, is een schande dat je 't zegt natuurlijk, realiseer ik me best, maar zo heb ik mij gevoeld.</p>	<p>Drukke werkomstandigheden <i>Situationeel: negatief/passief</i> Ziek geworden <i>Situationeel: negatief/passief</i> 'mag ik niet doen' <i>Situationeel: negatief/actief</i> Gedrag moeder <i>Situationeel: negatief/passief</i></p>	<p>Werkdrukte een oorzaak van ziekte Geen existentiële lading omdat het te verwijten is aan de moeder en niet aan hem Schamte op situationeel niveau omdat het geen effect heeft op beoordeling eigen handelen door verwijt aan moeder.</p>

	<i>1ste lezing</i>	<i>2de lezing (contextueel)</i>
<p>E 32 Waarom zou u het niet mogen zeggen?</p> <p>P 32 Nou, omdat dat niet zo ...</p> <p>E 33 Dat hoort niet zo.</p> <p>P 33 ... je kunt niet zomaar zeggen: jouw moeder... dat is toch verschrikkelijk voor die kinderen.</p> <p>E 34 Ja, o ja.</p> <p>P 34 Je kunt niet zeggen tegen die kinderen: jouw moeder is verantwoordelijk (...) dat ik dood ga! Kun je niet zomaar zeggen, toen ik er zo over dacht, want daar zou het in feite op neerkomen.</p> <p>E 35 Ja.</p> <p>P 35 Nou dat is te hard, dat kan niet. Dat is natuurlijk ook niet zo. Maar zo voel ik het wel.</p> <p>E 36 Zo voelt u het wel, ja.</p> <p>P 36 Zo heb ik het ervaren.</p>	<p>'Ik ga dood – zo heb ik het ervaren'</p> <p><i>Existentieel: negatief/passief</i></p>	<p>Situationele beschrijving van eigen beleving zonder effect op het verwijt aan moeder want: hij zegt dit herhaaldelijk – morele worsteling</p>
<p>E 37 Ja.</p> <p>P 37 Kortom ik heb het niet gemakkelijk gehad, de laatste vijf jaar...</p> <p>E 38 Nee.</p> <p>P 38 ...nog steeds niet. En ik heb dus nu de beslissing, dat weet u wel, ik heb dus nu te horen gekregen dat ze er niks meer aan kunnen doen... En dan wordt het een eh... een hard gelag.</p>	<p><i>Existentieel: negatief/passief</i></p> <p>'Kunnen niks meer aan doen'</p> <p><i>Existentieel: negatief/passief</i></p>	<p>Tragiek</p>
<p>E 39 Een ontzettend hard gelag hè!</p> <p>P 39 Ja, dat is onvoorstelbaar. Ik ben toch betrekkelijk jong.</p>	<p><i>Existentieel: negatief/passief</i></p>	<p>Tragiek</p>
<p>E 40 Ja.</p> <p>P 40 In de kracht van m'n leven, verschrikkelijk energiek, enne wil van alles, uiterst ambitieus, ik geef de moed niet op, daar gaat het niet om. Ik wil er bij zeggen hoor, en daarom is het goed dat u er bent, ja, ik heb... ik ben erg gelovig, erg godvruchtig ook, niet praktiserend maar ik geloof in een almachtige goede God, zeker ... maar ik heb daar nu wel wat moeite mee gekregen. De laatste keer ...</p>	<p>'in de kracht van mijn leven'</p> <p><i>Situationeel: positief/passief</i></p> <p>'daarom is het goed dat u er bent'</p> <p><i>Situationeel: positief/passief</i></p> <p>'ik ben erg gelovig'</p> <p><i>Situationeel: positief/actief</i></p> <p>'moeite mee gekregen'</p> <p><i>Situationeel: negatief/passief</i></p>	<p><i>Religieus: positief/actief</i>: ik geef de moed niet op – hij hoopt op het effect van zijn gebed – niet echt roeping, meer een schematisch denken m.b.t. een causale relatie tussen gebed en oplossing van problemen; <i>religieus positief/passief</i> komt niet in beeld (ook roeping kent een passieve kern)</p>
<p>E 41 En wat vraagt u, vraagt u zich dan iets af?</p> <p>P 41 Ja, vraag ik me iets af, ik had gehoopt dat dit iets gunstiger zou hebben uitgepakt, zoals alle andere keren tot nu toe betrekkelijk gunstig hebben uitgepakt.</p>	<p>'Deze keer heeft het ongunstiger uitgepakt'</p> <p><i>Existentieel: negatief/passief</i></p>	<p><i>Religieus: negatief/passief</i> Wel in causaal verband</p>

<p>E 42 Ja, ja. P 42 Hij heeft me dus wat dat betreft nooit in de steek gelaten. Als ik iets aan hem vroeg in een gebed, en bidden is volgens mij praten met God ...</p>	<p>Nooit in de steek gelaten <i>Religieus: positief/passief</i></p>	
<p>E 43 Ja. P 43 Nou, als ik hem dus iets vroeg in een gebed dan werd dit meestal verhoord, mijn geboden werden verhoord! Tot nu toe. Met operaties, met examens, ik heb een verschrikkelijk pechvol leven achter de rug.</p>	<p><i>Religieus: positief/passief</i></p>	
<p>E 44 Ja. P 44 Toen ik 17 was heb ik al een half jaar in een ziekenhuis gelegen, heb ik al 6 operaties achter de rug gehad, vanwege een ongeval, dat was als middelbare scholier, alle pech, de pech achtervolgde me bij het leven en nu vraag je je wel eens af, en nu met name, van waarom moet mij dit nu inderdaad overkomen. Dat is duidelijk.</p>	<p>Ongeval: pech <i>Situationeel: negatief/passief</i> 'waarom moet me dit overkomen?' <i>existentieel: negatief/passief</i></p>	
<p>E 45 Ja. P 45 Nou, om daar even op terug te komen,... ik heb dus steeds het idee gehad wat ik vroeg... hij hielp, dat werd verhoord, je gebeden werden verhoord.</p>	<p>Verleden: <i>Religieus: positief/passief</i></p>	<p>Heeft hier betrekking op dat wat hem nu is overkomen; hierdoor krijgen deze ervaringen een religieuze dimensie</p>
<p>E 46 Daar was-die ook almachtig in. P 46 Jaaah...al, al die dingen... Dan zei ik altijd God help me in godsnaam. Help me morgen als er dit of dat moet gaan gebeuren. En dat had meestal een goede afloop, praktisch altijd een goede afloop. En nu niet. E 47 Nu niet. P 47 Da's iets nieuws. Voor mij. E 48 Iets nieuws, ja.</p>	<p>'Dan zei ik altijd .. help me' <i>Religieus: positief/actief</i> '...goede afloop' <i>Religieus: positief/passief</i> 'Da's iets nieuws' <i>Religieus: negatief/passief</i></p>	

NOTEN

- ¹ Door onderzoek is herhaaldelijk aangetoond dat spiritualiteit en religie belangrijke domeinen zijn in de zorg voor kwaliteit van leven en welzijn (Pargament *et al.*, 1990, 2000; Fitchett *et al.*, 2004; Phelps, 2009; Emmons, 1999).
- ² Wuchterl (2011) noemt deze kwaliteit van contingentie-ervaring de ontmoeting met contingentie (tegenover aanvaarding en bewerking).
- ³ Deze paragraaf is een herziende versie van Scherer-Rath, 2007, 30-34.

- ⁴ Supervisoren leren op een methodisch vergelijkbare manier te werken met heuristieken in de begeleiding van supervisanten (Siegiers, 1996).
- ⁵ Wuchterl (2011, 31) gebruikt hiervoor de term 'ontologische contingentie' omdat er geen reden bestaat die toereikend is voor de ontologische noodzaak van een bepaald voorval.
- ⁶ Deze constatering wordt door empirisch onderzoek bevestigd (Van den Brand, 2013; Scherer-Rath, 2012). In kwalitatief onderzoek naar de reconstructie van de interpretatie van centrale

levensgebeurtenissen hebben wij geprobeerd met behulp van het ADCL-schema als reflectie op de eigen interpretatie, de congruentie van de interpretatie te onderzoeken. Het ADCL-schema diende als trigger ter uitdaging van de reflectie op de eigen interpretatie (Scherer-Rath, 2013). Op situationeel en existentieel niveau was dat geen probleem. De religieuze dimensie vormde echter voor sommige respondenten een groot probleem. De religieuze labels waren voor hen niet altijd adequaat aan hun eigen ervaringen.

LITERATUURLIJST

- Assmann, J. (2007³). *Religion und kulturelles Gedächtnis*. München: Verlag C.H. Beck.
- Bubner, B. (1984). *Geschichtsprozesse und Handlungsnormen: Untersuchungen zur praktischen Philosophie*. Frankfurt/M.
- Dalferth, I.U. & Stoellger, P. (2000). Religion als Kontingenzkultur und die Kontingenz Gottes. In: I.U. Dalferth & P. Stoellger, (Hg.). *Vernunft, Kontingenz und Gott* (pp. 1-44). Tübingen: Mohr Siebeck.
- Dalferth, I.U. & Stoellger, P. (2007). Religion zwischen Selbstverständlichkeit, Unselbstverständlichkeit und Unverständlichkeit. In: I.U. Dalferth & P. Stoellger, (Hg.). *Hermeneutik der Religion* (pp. 1-21). Tübingen: Mohr Siebeck.
- Emmons, R.A. (1999). *The psychology of ultimate concerns: motivation and spirituality in personality*. New York: The Guilford Press.
- Fitchett, G., Murphy, P.E., Kim, J. et al. (2004). Religious struggle: prevalence, correlates and mental health risks in diabetic, congestive heart failure, and oncology patients. *International journal of psychiatry in medicine*, 34, 179-196.
- Hoffmann, A. (2005). *Zufall und Kontingenz in der Geschichtstheorie: mit zwei Studien zu Theorie und Praxis der Sozialgeschichte*. Frankfurt/M.
- Giddens, A. (1990). *The consequences of modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Joas, H. (2004). *Braucht der Mensch Religion? Über Erfahrungen der Selbsttranszendenz*. Freiburg/Br.: Herder.
- Keupp, H. (2010). Identitäten, befreit von Identitätszwängen, aber verpflichtet zur Identitätsarbeit. *Familiendynamik*, 36, 100-109.
- Kuitert, H.M. (2000). *Over religie: aan de liefhebbers onder haar beoefenaars*. Amsterdam: Uitgeverij Ten Have.
- Luhmann, N. (1984). *Soziale Systeme*. Frankfurt/M.: Suhrkamp.
- Makropoulos, M. (1997). *Modernität und Kontingenz*. München: Fink.
- Makropoulos, M. (2011). Historische Semantik und Positivität der Konotenz: Modernitätstheoretische Motive bei Reinhart Koselleck. In: H. Joas & P. Vogt, (Hg.). *Begriffene Geschichte* (pp. 481-513). Frankfurt/M.: Suhrkamp.
- Pargament, K.I., Ensing, D.S., Falgout, K. et al. (1990). God help me: (I) Religious coping efforts as predictors of outcome to significant negative life events. *American journal of community psychology*, 18, 793-824.
- Pargament, K.I., Koenig, H.G. & Perez, L.M. (2000). The many methods of religious coping: development and initial validation of the RCOPE. *Journal of clinical psychology*, 56, 519-543.
- Phelps, A.C., Maciejewski, P.K., Nilsson, M. et al. (2009). Religious coping and use of intensive life-prolonging care near death in patients with advanced cancer. *JAMA*, 301, 1140-1147.
- Puchalski, C., Ferrell, B., Virani, R., Otis-Green, S., Baird, P., Bull, J. et al. (2009). Improving the quality of spiritual care as a dimension of palliative care: the report of the Consensus Conference. *Journal of palliative medicine*, 12, 885-904.
- Ricoeur, P. (1986). *Zufall und Vernunft in der Geschichte*. Tübingen: Gehrke.
- Riesebrodt, M. (2010). *The promise of salvation: a theory of religion*. Chicago-London: The University of Chicago Press.
- Scherer-Rath, M. (2002²). *Lebensackgassen: Herausforderung für die pastorale Beratung und Begleitung von Menschen in Lebenskrisen*. Münster-Hamburg-Berlin-London: Lit Verlag.
- Scherer-Rath, M. (2007). Contingentie en religieus-existentiële zorg. *Tijdschrift voor geestelijke verzorging*, 10, 28-36.
- Scherer-Rath, M. (2012). Experience of contingency and congruence of interpretation of life-events in clinical psychiatric settings. *Journal of empirical theology*, 25, 127-152.
- Scherer-Rath, M. (2013). Narrative reconstruction as creative contingency. In: R.R. Ganzevoort, M. de Haardt & M. Scherer-Rath (red.). *Religious*

- stories we live by: narrative approaches in theology and religious studies* (pp. 81-88). Leiden: Brill.
- Siegers, F. (1996). Supervisie als methodiek: een complexe thematiek. *Supervisie in opleiding en beroep* 13, 55-68.
- Smeets, W. (2006). Spiritual care in a hospital setting: an empirical-theological exploration. Leiden: Brill.
- Straub, J. (1999). *Handlung, Interpretation, Kritik: Grundzüge einer textwissenschaftlichen Handlungs- und Kulturpsychologie*. Berlin-New York: Walter de Gruyter.
- Straub, J. (2005). Telling stories, making History: towards a narrative psychology of the historical construction of meaning. In: J. Straub (ed.). *Narration, identity, and historical consciousness* (pp. 44-98). Oxford: Berghahn Books.
- Van den Brand, J., Hermans, C., Scherer-Rath, M. & Verschuren, P. (2013). An instrument for reconstructing interpretation of life stories. In: R.R. Ganzevoort, M. de Haardt & M. Scherer-Rath (eds.). *Religious stories we live by: narrative approaches in theology and religious studies* (pp. 104-110). Leiden: Brill.
- Westerhoff, G. & E. Bohlmeijer (2010). *Psychologie van de levenskunst*. Amsterdam: Boom.
- Wuchtel, K. (2011). *Kontingenz oder das Andere der Vernunft: Zum Verhältnis von Philosophie, Naturwissenschaft und Religion*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

PERSONALIA

Dr. Michael Scherer-Rath is universitair hoofddoent empirische en praktische religiewetenschap, pastoraaltheologie; opleidingscoördinator theologie en religiewetenschappen; supervisor (LVSC). Correspondentieadres: Radboud Universiteit Nijmegen, Faculteit der Filosofie, Theologie en Religiewetenschappen, Erasmusplein 1, 6525 HT Nijmegen, m.scherer-rath@ftr.ru.nl.